

Finland, Sverige och ”tvångssvenskan”

I språkfrågans gråzon

För att demagogi ska fungera i en demokrati behövs ett fyndigt slagord, som vädjar till känslor. ”Tvångssvenska” är i all sin ologiskhet just ett sådant ord. Som ordbrukare ger jag erkännande åt påfundet. Ändå är det förvånande att det ordet så mödolöst har slunkit igenom opinionsbildarnas kritik, eller snarare brist på kritik. Många tidningar och radio och television har nappat på detta verbala lockbete, strukit citattecknen och inlemmat ordet i standardspråket som om det vore ett neutralt uttryck. Sällan har vi låtit oss luras så lätt.¹

CHEFREDAKTÖR SIMOPEKKA NORTAMO förundrade sig den 24 november 1990 i *Helsingin Sanomat* över hur ordet ”tvångssvenska” hade inlemmats i standardspråket, trots dess klart negativa laddning. Frågan var vid den tiden mycket aktuell. Kring decennieskiftet 1990 hade man, på bara ett fåtal år, övergett den språkfred som uppkommit decennierna efter kriget och åter slagit in på polariseringens väg. Språkdebatten koncentrerades kring riksdagens beslut från två årtionden tillbaka om att göra grundskoleundervisning i svenska obligatorisk för alla.

Det finska begreppet ”pakkoruotsi” har genomgående översatts med ”tvångssvenska” i den här essän. Översättarens anmärkning.

1. Simopekka Nortamo, kolumnen ”Sivistyksestä kahdella kielellä”, *Helsingin Sanomat* 24/II 1990. ”Jotta demagogia toimisi demokratiassa, tarvitaan naseva iskusana, joka vetoaa tunteisiin. ’Pakkoruotsi’ on kaikessa epälogiikassaan juuri sellainen sana. Sanojen käyttäjänä annan tunnustuksen siitä keksinnöstä. Silti on yllättävää, että se sana on niin vaivatta läpäissyt tiedonvälittäjien kritiikin, tai paremminkin kritiikittömyyden. Monet lehdet ja radio ja televisio ovat tarttuneet tuohon verbaaliin täkyyn, poistaneet sanasta lainausmerkit ja ottaneet sen yleiskieleen ikään kuin neutraalina ilmaisuna. Harvoin meitä on niin halvalla narutettu.”

I maj 1968 beslöt riksdagen att införa grundskola. Grundskolebeslutet har inte utan orsak kallats för ett av det finländska samhällets mest betydande beslut. I och med det har hela årsklasser, oberoende av bosättningsort eller förmögenhet, haft jämlika möjligheter till gymnasiestudier och därigenom till studier på universitetsnivå.² Grundskolebeslutet innehöll också ett stadgande om enhetlig språkundervisning för alla. Trots att sakkunniga inom utbildningssektorn förespråkade endast ett språk – engelska – beslöt riksdagen med rösterna 137–24 att grundskolan skulle ha två obligatoriska språk, ett främmande språk och det andra inhemska, svenska eller finska. Som motivering angavs landets tvåspråkighet, jämlikhet och nordiskt samarbete. Det mest vägande argumentet var just det nordiska samarbetet. Svenskan var ett bevis på att Finland räknades till Norden – till väst, vilket i kalla krigets värld mentalt var av stor betydelse. Kalla krigets logik dikterade riktningen i språkpolitiken.³ Detta syntes också i den offentliga debatten. Även om det fördes en intensiv debatt om grundskolans språkprogram i tidningsspaltarna ifrågasattes själva behovet av svenskan knappt alls. Debatten handlade främst om huruvida en hel årsklass förmådde studera två obligatoriska språk eller om grundskolan skulle bli för svår för en del av eleverna. Efter beslutet i riksdagen följde i nästan tjugo år ett lugnare skede i språkdebatten, och svenskans ställning som läroämne i grundskolan lyftes knappt upp överhuvudtaget, åtminstone inte i offentligheten. Däremot har diskussionen om begreppet ”tvångssvenska” från och med slutet av 1980-talet blivit en långkörare. Med ”tvångssvenska” avses det undervisningsprogram som infördes i och med grundskolan, där en hel finskspråkig årsklass läser det andra inhemska språket, svenska.

Jag granskar hur striden⁴ kring ”tvångssvenskan” uppstod i slutet av 1980-talet, samt dess senare skeden fram till Finlands inträde i Europeiska unionen. Först behandlar jag varifrån ”tvångssvenskan” som

2. Innan grundskolan infördes kunde endast de som gått i läroverk fortsätta med gymnasiestudier. Folk- eller medborgarskola gav inte rätt till fortsatta studier.

3. Janne Väistö, *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa: Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2017, s. 282–284.

4. Jag beskriver den debatt som uppstod kring frågan om ”tvångssvenska” med orden ”strid” eller ”språkstrid”. Det var fråga om ett så pass utbrett fenomen att debatten förutom till pressen även spred sig till riksdagen och regeringen.

begrepp härstammar och vad man ville beskriva med detta. Varför grep pressen så ivrigt tag i debatten om ”tvångssvenskan” och varför just i slutet av 1980-talet? I början av 1990-talet försökte man i två olika omgångar avskaffa svenskan som obligatoriskt språk i grundskolan. I december 1990 behandlades språkfrågan, närmare bestämt den så kallade språklösningen,⁵ i riksdagen och i mars 1993 i regeringen. Jag dryftar hur partierna och de ledande politikerna reagerade på språkfrågan. Båda gångerna togs språkfrågan också upp i svensk media och i rapporteringen från Sveriges ambassad i Helsingfors. I 1993 års språklösning blandade man därtill in sverigefinländarnas språkliga och kulturella ställning i Sverige. Jag dryftar slutligen svenska statens och de svenska mediernas motiv och agerande i språkfrågan.

I denna essä ger jag inte en exakt bild av politikernas agerande i språkdebattens alla skeden. I stället försöker jag belysa språkstridens gråzon i relationerna mellan Finland och Sverige. Varför fick frågan om obligatoriet – ”tvånget” – i grundskolans svenskundervisning så stor betydelse att den till och med seglade upp på statsministrarnas agenda i Finland och Sverige?

SPRÅKAKTIVISTER TAR ÖVER FINSKHETSFÖRBUNDET
– FÖRBUNDET DRAR IGÅNG KAMPANJEN OM
”TVÅNGSSVENSKAN”

På 1980-talet började kritik mot svenskan och finlandssvenskarnas ställning dyka upp i offentligheten. I början av år 1984 pågick den så kallade Vennamo-debatten, då riksdagsledamoten för Finlands landsbygdsparti (FLP) Veikko Vennamo kritiserade finlandssvenskarnas ”orimliga” rättigheter i *Suomen Uutiset*.⁶ Följande år lyftes svenskans ställning upp av *Helsingin Sanomats* kulturkritiker Seppo Heikinheimo.⁷ Även om Heikinheimos utfall skedde i *Hufvudstadsbladet*

5. Med språklösning avses här den process där man granskade huruvida det andra inhemska språket skulle förbli ett obligatoriskt undervisningsämne i grundskolan.
6. *Suomen Uutiset* var huvudspråkrör för Finlands landsbygdsparti. Kjell Herberts, ”*Detta svenskatalande bättre folk...*” *En dokumenterande innehållsanalys av språkdebatter i finsk huvudstadspress under åren 1984–1988*, Vasa: Åbo Akademi 1988, s. 15–32.
7. Heikinheimo var Finskhetsförbundets ordförande åren 1996–1997 och deltog aktivt i språkdebatten. Heikinheimo berättar i sina memoarer att hans motvilja mot

utspelade sig den egentliga språkstriden i finskspråkig press. I synnerhet *Ilta-Sanomat* och *Uusi Suomi* gav spaltutrymme åt de olika lägren i språkdebatten.⁸ I *Uusi Suomis* insändarspalt klargjorde Heikinheimo sin kritik mot svenskans ställning och lyfte samtidigt upp frågan: "Vilken nytta har en finsk elmontör eller ett affärsbiträde av den svenska med vilken de *tvångsmatats* - -."⁹ I detta skede användes ännu inte "tvångssvenska" om undervisningen i svenska, däremot beskrev Heikinheimo i flera av sina texter undervisningen i svenska som "tvångsmatning". Han ifrågasatte också Finskhetsförbundets passiva hållning i språkfrågan.¹⁰

Finskhetsförbundet som grundades 1906 hade efter krigen i stället för att diskutera språkfrågan ägnat sig åt att värna om flaggningstraditionerna och vårda namnkulturen.¹¹ Finskhetsförbundet hade under andra hälften av 1980-talet fått rikligt med nya medlemmar.¹² Vid samma tid uppkom det bland medlemmarna krav på att förbundet skulle aktivera sig i språkfrågan. Från och med årsmötet 1986 började det som kallats språkaktivisternas erövring, en utveckling som nådde sin kulmen på 1988 års årsmöte, när Erkki Pihkala valdes till Finskhetsförbundets ordförande och bland andra Seppo Heikinheimo och Veikko Vennamo valdes in i förbundets delegation.¹³ På samma årsmöte tog förbundet ställning för att avskaffa den obligatoriska svenskan, det vill säga "tvångssvenskan", i grundskolan och gymnasiet. Pressen

svenskan hade väckts redan under skolåren. Seppo Heikinheimo, *Mätämunan muistemat*, Helsinki: Otava 1997, s. 490.

8. Kjell Herberts har analyserat 1980-talets språkdebatt i Herberts, "Detta svenska-talande bättre folk...".
9. Seppo Heikinheimo, insändaren "Seppo Heikinheimo ei halua olla Heikel", *Uusi Suomi* 20/10 1985. "Mitä tekee suomalainen sähköasentaja tai myyjätär hänelle pakkosyötetyllä ruotsin kielellä". Min kursivering.
10. Seppo Heikinheimo, insändaren "Heikinheimo vastaa: Malttia kieliassiassa!", *Uusi Suomi* 23/10 1985.
11. Många kända personer hörde till förbundets medlemskår, av vilka den säkert mest kända var hedersmedlemmen, president Urho Kekkonen.
12. I slutet av 1980-talet fördubblades antalet medlemmar i förbundet. Den mest uppenbara orsaken var att förbundet aktiverat sig i språkfrågan. År 1985 var medlemsantalet 748 och i slutet av år 1989 1 343. Jussi Niinistö, "Suomalaisuuden Liiton vaiheita", Heikki Tala (huvudredaktör), *Vuosisata suomalaisuuden puolesta*, Jyväskylä: Gummerus 2006, s. 73.
13. Efter 1987 års årsmöte skrev flera av Finskhetsförbundets medlemmar ut sig ur förbundet i protest mot att man lyfte upp språkfrågan.

rapporterade synligt om Finskhetsförbundets språkpolitiska offentliggörande. *Helsingin Sanomat* rapporterade från årsmötet 1988 med nyhetsartikeln "Finskhetsförbundet röstade om 'tvångssvenskan'".¹⁴ Ordet "tvångssvenska" hade nått offentligheten redan året innan i kölvattnet av Finskhetsförbundets årsmöte i februari 1987, när bland andra *Uusi Suomi* chefredaktör Jyrki Vesikansa i sin kolumn använde "tvångssvenska" om undervisningen i svenska.¹⁵

Begreppet "tvångssvenska" nådde således offentligheten vid samma tid som Finskhetsförbundet aktiverade sig. Far till ordet "pakkoruotsi" ("tvångssvenska") anses Finskhetsförbundets ordförande åren 1988–1996, professor Erkki Pihkala vara.¹⁶ Enligt Pihkala härrör sig begreppet från ordet "pakkopulla" (vetebrödssockva eller -bulle, som man måste äta innan man får ta tårta, kaka eller liknande), det vill säga ett folkligt uttryck som beskriver att göra något motbjudande, som ändå måste göras. I folkmun tar sig tanken uttryck i: "Se on sellaista pakkopullaa" (motsvarar: Det är ett nödvändigt ont/onödigt tjafs). Begreppet "pakkoruotsi" ("tvångssvenska") kunde därmed lätt härleda formen och betydelsen från "pakkopulla". Detta är säkert en av orsakerna till att ordet så snabbt togs i allmänt bruk. Samtidigt har man framhållit att ordet har sina rötter i den obligatoriska undervisningen i ryska, som i folkmun kallades "tvångsryska", under de så kallade förtrycksåren i början av 1900-talet.¹⁷

När vi gör en bedömning av varför begreppet "tvångssvenska" så snabbt togs in i vardagligt språkbruk, måste vi ta i betraktande de

14. Nyheten "Suomalaisuuden liitto äänesti 'pakkoruotsista'", *Helsingin Sanomat* 1/3 1988.

15. Jyrki Vesikansa, kolumnen "Kielitaistelu viriämässä?", *Uusi Suomi* 24/2 1987.

16. Projektet Tutkain som inleddes i början av år 2020 har gjort det möjligt att använda digitaliserat material från publicerade årgångar av inhemska tidningar och tidskrifter åren 1930–2018 i Nationalbibliotekets samlingar. Ifrågavarande material ger vid handen att ordet "pakkoruotsi" har använts långt innan slutet av 1980-talet. Äktfinskhetsrörelsens tidning *Aitosuomalainen* publicerade i början av 1930-talet ett flertal artiklar om svenskundervisningen i läroverken och använde i dessa sammanhang ordet "pakkoruotsi". Till exempel artikeln "Pakkoruotsista eroon" slutar med kravet: "Bli kvitt tvångssvenskan så fort som möjligt! Det är en paroll som för varje år kommer att ljuda allt högre i öronen på makthavarna.", *Aitosuomalainen* 1931:15. På basis av det digitaliserade materialet användes ordet "pakkoruotsi" knappt alls i andra tidningar förrän i slutet av 1980-talet.

17. Se t.ex. riksdagsledamot Gustav Björkstrands kommentar i riksdagens stora sal 26/10 1990. Riksdagens protokoll 1990, s. 3712.

breda folklagens inställning till svenskan. Även om denna är svår att utreda, får vi riktgivande uppgifter i intervjuundersökningar gjorda på 1990-talet. Finskhetsförbundet började från och med år 1990 utföra regelbundna opinionsmätningar av medborgarnas inställning till den obligatoriska undervisningen i svenska. I Taloustutkimus Oy:s opinionsmätning i januari 1990 önskade två tredjedelar av de svarande att svenska skulle vara ett valbart ämne i grundskolan.¹⁸ Samtidigt gav en något annorlunda formulerad fråga om svenskundervisningen också andra slags svar. I en undersökning som Svenska Finlands Folkting lät Taloustutkimus Oy utföra år 1996 önskade 52 procent av de svarande att undervisningen i svenska även i framtiden skulle vara obligatorisk i grundskolan.¹⁹

PRESSEN ÖVERGER SPRÅKFREDEN – VARFÖR?

Det är viktigt att konstatera att striden om ”tvångssvenskan” utan pressens aktiva deltagande skulle ha förblivit endast en liten men aktiv grupps interna projekt. I stället grep pressen aktivt tag i frågan om ”tvångssvenskan” som Finskhetsförbundet lyft upp. I pressen togs språkfrågan, förutom i ledare och kolumner, även upp på insändarsidorna, där både texter som försvarade och som motsatte sig svenskan fick spaltutrymme.²⁰ Detta var en klar förändring i jämförelse med pressens allmänna linje under decennierna efter kriget.

18. I undersökningen gjord i januari 1993 önskade 71 procent av de svarande att svenska skulle vara ett valbart språk i grundskolan i likhet med andra språk, 23 procent önskade att svenskan skulle förbli obligatorisk. Samtidigt svarade endast 5 procent att man överhuvudtaget inte behöver undervisning i svenska. Taloustutkimus, Lähi-alueyhteistyö, Ruotsin kielen opetus, Omnibus, tammikuu 1993, Suomalaisuuden Liitto.

19. Erik Allardt, *Vårt land, vårt språk: en attitydundersökning om det svenska i Finland – Kabden kielen kansa: suomalaisia asenteita ruotsin kieleen Suomessa*, Finlandssvensk rapport 35, Helsingfors: Finlands Svenska Folkting [ny upplaga] 2000, s. 85.

20. Heikki Tala, långvarig påverkare inom Finskhetsförbundet, beskriver medias förhållning till språkdebatten enligt följande: ”Finlands riksmidier, YLE, FNB, Sanoma Oy och Alma Media har varit ytterst måttfulla i behandlingen av språkpolitikens problem”. Heikki Tala, *Kaiken mailman hampaissa*, Tampere: Mediapinta 2018, s. 173.

Under kalla krigets tid var det tydligt att den finländska pressen ville upprätthålla den språkfred som uppstått under kriget.²¹ I landets största tidning, *Helsingin Sanomat*, var i synnerhet tidningens huvudägare Aatos Erkkö angelägen om att upprätthålla språkfreden. Enligt Aleksi Mainio, som forskat i tidningens historia under kalla kriget:

[...] förekom inom familjeföretaget [*Helsingin Sanomat*] fortfarande många tabun och fördomar, om vilka man inte behövde ge officiella riktlinjer. [...] Fredade ämnen var fortfarande likaså kulturkontakterna mellan Sverige och Finland, Finlands andra officiella språk och svenska hovet.²²

Mot bakgrund av den inställning tidningens huvudägare hade i frågan är det märkligt att tidningens kulturredaktör Seppo Heikinheimo fick publicera svenskkritiska texter. Denna fråga har även *Helsingin Sanomats* långvariga chefredaktör Janne Virkkunen tagit upp i sina memoarer. Enligt Virkkunen var de texter där Heikinheimo kritiserade svenskans ställning problematiska för tidningen, eftersom ”*Helsingin Sanomat* i sin linjedragning konsekvent hade försvarat Finlands tvåspråkighet och svenskans ställning”.²³

I februari 1987 var man på *Helsingin Sanomat* klart oroad över att Finskhetsförbundet aktiverade sig i språkfrågan. På ledarplats försvarade tidningen den måttliga språkpolitiska linje som varit förhärskande i flera årtionden.²⁴ Följande år förundrade sig tidningen över Finskhetsförbundets krav på att göra engelska till enda språk i det nordiska samarbetet. Enligt tidningen låg en vilja att försvara svenskans ställning i Finland bakom förbundets krav.²⁵ Även om *Helsingin*

21. Språkfredscommitténs betänkande är 1945 beseglade och förstärkte principerna för språkfreden. Kommittébetänkande 1945:1. Språkfredscommitténs betänkande.

22. Aleksi Mainio, *Erkon kylmä sota: Helsingin Sanomat Moskovan varjossa*, Helsinki: Siltala 2018, s. 410. ”Perheyhtiön [*Helsingin Sanomat*] sisällä oli edelleen monia tabuja ja ennakkoluuloja, joista ei tarvinnut antaa virallisia ohjeita. [...] Rauhoitettuja aiheita olivat yhä niin ikään Ruotsin ja Suomen kulttuurisuhteet, Suomen toinen virallinen kieli ja Ruotsin hovi.”

23. Janne Virkkunen, *Päivälehdän mies*, Helsinki: WSOY 2013, s. 137, 298. ”*Helsingin Sanomat* oli johdonmukaisesti linjauksissaan puolustanut Suomen kaksikielisyyttä ja ruotsin kielen asemaa.”

24. Ledaren ”Kielikiikkoa turha lietsoa”, *Helsingin Sanomat* 24/2 1987.

25. Ledaren ”Suomalaisuuden liitto ja englanti”, *Helsingin Sanomat* 3/3 1988.

Sanomat klart stödde ett tvåspråkigt Finland gav tidningen hösten 1990 grönt ljus åt en proposition i riksdagens kulturutskott om att göra svenskan till valbart ämne i grundskolan.²⁶ Efter en omröstning i december kommenterade *Helsingin Sanomat* språkdebatten på nytt i sin ledare:

Den svenskspråkiga pressen och SFP:s politiker gjorde sig skyldiga till enstaka överdrifter, där alla som motsatte sig obligatorisk undervisning i svenska avfärdades som gående i Finskhetsförbundets ledband eller i övrigt bara dumma.²⁷

Det att man i tidningen tydligt pekade ut vad den tilltagande språkstriden berodde på var något nytt. I årtionden hade pressen snarare försökt tysta ner meningsskiljaktigheterna mellan språkgrupperna.

Vid samma tid som debatten om svenskans ställning intensifierades i pressen hårdnade tongångarna i språkstriden. I maj 1988 definierade Jan-Erik Enestam verksamheten bland dem som krävde att ”tvångssvenskan” skulle avskaffas enligt följande: ”Enligt min mening är det i stor utsträckning fråga om fascism, så som jag uppfattar ordet.”²⁸ Hänvisningar till fascism återfinns också i andra texter.²⁹ I samma tidning som Enestam uttalade sig intervjuades även Finskhetsförbundets t.f. generalsekreterare Martti Linna, enligt vilken ”tvångssvenska” är ”barnplågeri”.³⁰ I många kommentarer likställdes ”tvångssvenska” också med situationen i Sovjetunionens satellitstater, där ryska undervisades som obligatoriskt ämne.³¹

26. Ledaren ”Toinen kotimainen valinnaiseksi”, *Helsingin Sanomat* 17/11 1990.

27. Ledaren ”Kielikeskustelu puhdisti ilmaa”, *Helsingin Sanomat* 5/12 1990. ”Ruotsinkielinen lehdistö ja RKP:n poliitikot erehtyivät yksittäisiin ylilyönteihin, joissa kaikki ruotsin kielen pakollista opiskelua vastaan asettuneet teiltätiin Suomalaisuuden liiton liekanarussa kulkijoiksi tai muuten vain typeriksi.”

28. Direkttitat av Enestam. Tuula Istala, artikel ”Koko Euroopassa tuulee”, *Salon Seudun Sanomat* 9/5 1988. ”Minun mielestäni kyse on pitkälti fasismista, siten kuin minä sanan ymmärrän.”

29. T.ex. Jouko Heyno, insändaren ”Kansallidentiteettien uusnousussa fasistisia sävyjä”, *Uusi Suomi* 13/6 1990.

30. Tuula Istala, artikeln ”Vihdoinkin Suomesta tulee vapaa”, *Salon Seudun Sanomat* 9/5 1988. ”lasten räakkäämisestä”.

31. T.ex. Jarmo Eronen, insändaren ”Ruotsinkielien pakollisuus estää Euroopan valtakielten opiskelua”, *Uusi Suomi* 13/6 1990.

Trots att frågan om svenskan i slutet av 1980-talet dök upp i tidningsspalterna stod själva pressen konsekvent bakom de föregående årtiondenas språkfred. För den svenskspråkiga pressen i Finland var det naturligtvis en viktig sak att stöda det svenska språket. Samtidigt försvarade också den finskspråkiga pressen tvåspråkigheten och ansåg att svenskundervisningen i skolorna var en viktig sak.³² Bland partitidningarna ställde sig Centerns organ *Suomenmaa* kanske allra tydligast bakom svenskan. I sin ledare argumenterade tidningen för obligatorisk svenskundervisning: ”Tvångssvenskan har varit till fördel för de finskspråkiga allmogebarnen i inlandet: en viktig samhällslig utjämnare, vars värde många har upptäckt först i senare ålder.”³³ I motiveringen hörs tydligt ett av grundskolereformens viktigaste argument: kravet på regional jämlikhet.

Att pressen lyfte upp svenskans ställning just i slutet av 1980-talet har ett samband med förändringarna i tidens politiska atmosfär. Den friare utvecklingen i Sovjetunionen under Michail Gorbatsjovs ledning gav pressen möjlighet att öppnare skriva om situationen i både Sovjetunionen och de andra länderna i östblocket. Enligt Esko Salminen som forskat i finländsk press började själv censuren i fråga om Sovjetunionen avta i slutet av 1980-talet.³⁴ Samma utveckling märks också i frågan om svenskan. I takt med att hotet från öst avtog kunde pressen publicera flera texter än tidigare som kritiserade svenskans ställning. Samma koppling gör också en av språkfrågans centrala initiativtagare, Finskhetsförbundets ordförande åren 1988–1996, professor Erkki Pihkala. Enligt Pihkala uppstod debatten om ”tvångssvenskan” i slutet av 1980-talet som en följd av att konstellationerna under kalla kriget luckrades upp. När förändringen på andra håll i Europa konkretiserades i Berlinmurens fall och i att kommunistregimen i östblocksländerna föll märktes den i Finland i att svenskans ställning ifrågasattes. Den efterkrigstida språkfreden började granskas på nytt.

32. T.ex. ledaren ”Koulukeskustelu ekysi sivuraiteille”, *Uusi Suomi* 3/12 1990; Ledaren ”Surullinen vaaliteema”, *Demari* 19/11 1990.

33. Ledaren ”Perustelut pakkoruotsin puolesta”, *Suomenmaa* 21/11 1990. ”Pakkoruotsi on ollut sisämaan suomenkielisten rahvaanlapsien etu: tärkeä yhteiskunnallinen tasointu, jonka arvon moni on havainnut vasta myöhemmällä iällään.”

34. Esko Salminen, *Vaikeneva valtiomahdi? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdissä 1968–1991*, Helsinki: Edita 1996, s. 189–194.

Enligt Pihkala ”kunde man inte ta upp språkfrågan så länge vi hade VSB-pakten och trycket från Sovjetunionen”.³⁵

SPRÅKFRÅGAN NÄR DEN POLITISKA TOPPEN

Debatten om svenskans ställning i tidningsspaltorna aktiverade också ledande politiker att uttala sig om det andra inhemska språkets ställning. President Mauno Koivisto förde i maj 1987 i sitt festtal vid Stiftelsen för Åbo Akademi 70-årsjubileum klart fram sin åsikt om svenskans betydelse. Koivisto sade:

Finlands internationella ställning vilar i hög grad på vår nordiska integration. Det vore därför viktigt att stärka och bredda kunskaperna i svenska bland hela vårt folk. Åtgärder borde vidtas för att stimulera föräldrar och elever att i högre grad välja svenska som första främmande språk i grundskolan. Det ligger inte i Finlands intresse att försvaga svenskans ställning i studentexamen.³⁶

I finlandssvensk press tolkades presidentens ställningstagande som ett linjetal för svenskan och den finlandssvenska befolkningen.³⁷ Även statsminister Harri Holkeri gav i många olika sammanhang sitt stöd åt svenskan och den finlandssvenska kulturen. I likhet med Koivistos ställningstagande uppmärksammades Holkeris stöd för Finlands tvåspråkighet i finlandssvensk media. Med undantag för FLP gav ledningen för de finländska partierna svenskan sitt starka stöd. Inom partierna uppstod det emellertid olika läger i språkfrågan, vilket blev uppenbart hösten 1990.

Hösten 1990 behandlade riksdagens kulturutskott regeringens kulturpolitiska redogörelse. Till mångas förvåning lade utskottets majoritet fram en proposition om att det andra inhemska språket inte

35. Intervju med Erkki Pihkala 4/10 2011. Intervjuare Janne Väistö. Intervjuanteckningarna i författarens ägo. ”[N]iin kauan kuin meillä oli YYA-sopimus ja Neuvostoliiton paine kielikysymystä ei voitu ottaa esille.”

36. Bilaga ”Republikens presidents anförande vid Stiftelsen för Åbo Akademi 70-årsjubileum 5.5.1987”, Krister Wahlbäck's rapport nr 134 ”Språkdebatten i Finland”, 12/8 1987, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

37. T.ex. ledaren ”Välkommet presidenttal”, *Hufvudstadsbladet* 7/5 1987.

längre skulle utgöra ett av de obligatoriska ämnena i grundskolan. Det var kulturutskottets medlemmar från Samlingspartiet, Centern och Kristliga förbundet som drev på valbarheten i språkstudierna och på att avlägsna de obligatoriska studierna i svenska.³⁸ Kulturutskottets representanter för vänstern och SFP utarbetade å sin sida en skuggproposition, där svenskundervisningen skulle fortsätta som tidigare. De grönas Pekka Haavisto lade fram en egen reservation, enligt vilken det andra inhemska skulle vara obligatoriskt på tvåspråkiga orter.

Vid samma tid togs frågan upp till diskussion i riksdagsgrupperna, där inställningen till språkfrågan varierade. I Samlingspartiet drev riksdagsgruppens ordförande Iiro Viinanen, kulturutskottets ordförande Erkki Pystynen och utskottsmedlemmen Riitta Uosukainen synligast på valfriheten i svenskan. Statsminister Harri Holkeri och Samlingspartiets ordförande Ilkka Suominen motsatte sig å sin sida kulturutskottets proposition. Även i Centern uppstod skilda läger i språkfrågan. Centerns ordförande Esko Aho och riksdagsgruppens ordförande Kauko Juhantalo stödde den obligatoriska svenskan, samtidigt som många vanliga riksdagsledamöter motsatte sig den. Bland vänsterns representanter hade fortsatt obligatorisk undervisning i svenska ett starkare stöd.³⁹ SFP motsatte sig att svenskans ställning försvagades. I november och december 1990 debatterades frågan livligt i pressen och i riksdagen behandlades språkfrågan i tre dagar. Riksdagen röstade för fortsatt obligatorisk undervisning i svenska den 4 december. Riksdagen godkände efter fjorton omröstningar den första reservationen mot kulturutskottets proposition, det vill säga den så kallade skuggpropositionen med små ändringar.⁴⁰ Det innebar att man inte skulle inkräkta på undervisningen i svenska.

De parter som i språkstriden kring decennieskiftet 1990 krävde att svenskundervisningen skulle avskaffas kan grovt delas in i två skolor. Den ena linjen drevs av språkaktivisterna i FLP och Finskhetsförbundet som krävde den obligatoriska svenskundervisningens avskaffande

38. Kulturutskottet beslöt den 16 november 1990 med rösterna 9–8 föreslå att det blir frivilligt att studera svenska.

39. Katri Peltola, artikeln ”Pääministeri Holkeri ilmoitti olevansa pakkoruotsin kannalla”, *Helsingin Sanomat* 16/11 1990; Kai Hirvasnoro, artikeln ”Suomestako yksikielinen?”, *Kansan Uutiset* 23/11 1990.

40. Skuggbetänkandet vann med rösterna 157–30.

genom att återropa finlandssvenskarnas ”orimliga” rättigheter och sverigefinländarnas språkliga ojämlikhet. Den andra skolan propagerade för att öka individens egna lösningar och möjligheter. Denna tanke hade även stöd i den dåtida politiska atmosfären.

Tendensen i åttiotalets västerländska värld var att samhällsstyrningen fick ge vika för en betoning av individuell frihet. Företrädare för det nya tänkesättet var Förenta staternas president Ronald Reagan och Storbritanniens premiärminister Margaret Thatcher. De nya liberalare idéerna spred sig också till Finland, där början på en ny epok kunde skönjas senast när Samlingspartiet efter flera decennier blev statsministerparti år 1987. Vid samma tid ville man i Finland lösgöra sig från det så kallade förmyndarsamhället genom att kräva flera egna lösningar och valmöjligheter. Både inom ekonomi och undervisning efterlystes bättre resultat och större effektivitet. Dessa nyliberala idéer märktes även i språkdebatten kring decennieskiftet 1990. Kravet var att öka valfriheten genom att göra svenskan till ett frivilligt ämne. Man ville överlåta ansvaret för språkstudierna på eleverna och föräldrarna i stället för att samhället skulle ha detta ansvar. Det var i synnerhet vanliga riksdagsledamöter från Samlingspartiet och Centern som drev valfriheten. De som försvarade den obligatoriska svenskan hänvisade i sin tur till jämlikhet. Enligt dem måste man slå fast vissa obligatoriska ämnen i skolan för att uppnå jämlikhet. Den obligatoriska språkundervisningen för alla skulle garantera alla elever lika möjligheter till fortsatta studier; gymnasiestudierna förutsatte att man utöver modersmålet studerat två språk i grundskolan. En annan viktig motivering var att eleverna inte utan samhällets styrning skulle inse vikten av att välja språk, om det var frivilligt, och det skulle vara till skada för dem senare. Jämlikhet förespråkades av vänsterriksdagsledamöter och bland partitidningarna i synnerhet av *Suomenmaa*. Utöver liberala idéer dök det avtagande sovjetiska hotet, händelserna i Östeuropa och Berlinmurens fall upp i argumenten. I många anföranden jämfördes svenskans ställning i Finland med ryskundervisningen i de östeuropeiska socialiststaterna.

ESKO AHO OCH CARL BILDT – STATSMINISTRARNAS
KOHANDEL?

I april 1991 utnämndes Esko Ahos borgerliga regering. En av de synligaste motståndarna till den obligatoriska undervisningen i svenska, samlingspartisten Riitta Uosukainen, utnämndes till undervisningsminister i regeringen, vilket gav henne goda möjligheter att påverka den kommande utbildningspolitiken. Under Uosukainens ledning tillsatte Undervisningsministeriet i augusti 1991 en arbetsgrupp med uppgift att för statsrådet bereda en ny timfördelning för grundskolan och gymnasiet. Arbetsgruppens betänkande *Tuntijakotyöryhmän muis-tio* (*Timfördelningsarbetsgruppens promemoria*) blev färdig våren 1992. Beträffande språkprogrammet föreslog arbetsgruppen att grundskolan fortfarande skulle ha två obligatoriska språk. Visserligen med den skillnaden att det ena språket (för alla elever) skulle vara engelska, medan eleven kunde välja det andra utifrån de alternativ som skolan erbjöd. I praktiken innebar propositionen att svenskan som andra inhemska språk skulle bli ett valbart språk i likhet med tyska, franska och ryska.

På samma sätt som hösten 1990 gav arbetsgruppens proposition upphov till kommentarer i offentligheten som antingen försvarade eller motsatte sig den obligatoriska svenskundervisningen. Striden om arbetsgruppens proposition utspelade sig inte i riksdagen utan internt i regeringen, där undervisningsminister Uosukainen blev tvungen att ge efter.⁴¹ Den interna striden om svenskundervisningen i regeringen fick överraskande proportioner. SFP:s ordförande, trafikminister Ole Norrback hotade med att partiet lämnar regeringen om svenskans ställning försvagas.⁴² Statsminister Esko Aho markerade å sin sida sin egen inställning i ett festtal på Svenska handelshögskolan i Helsingfors. Aho understödde obligatorisk svenska.⁴³

Vid sidan av den inhemska språkstriden kopplades frågan denna gång även till sverigefinländarnas språkliga ställning i Sverige. I mars

41. Regeringens ministerarbetsgrupp bestod av Riitta Uosukainen (Saml.), Toimi Kankaanniemi (FKF), Ole Norrback (SFP) och Tytti Isohookana-Asunmaa (Cent.).

42. Pekka Väisänen, artikeln ”Norrback varoittaa hallitusta heikentämästä ruotsin kielen asemaa”, *Helsingin Sanomat* 9/1 1993.

43. Pekka Väisänen, artikeln ”Aho kannattaa pakkoruotsin säilyttämistä peruskoulussa”, *Helsingin Sanomat* 25/2 1993.

1993 diskuterade Aho nordiska frågor med Sveriges statsminister Carl Bildt i Falun och Oslo. I diskussionerna kopplade man samman frågan om finskans ställning i Sverige med frågan om svenskans ställning i Finland.⁴⁴ Regeringens interna armbrytning om språkundervisningen tog en ny vändning när statsminister Aho på Nordiska rådets möte i Oslo – innan det egentliga beslutet – berättade om regeringens lösning att behålla den obligatoriska svenskundervisningen i grundskolan.⁴⁵ Ahos uttalande fick stöd av de nordiska delegaterna, medan undervisningsminister Uosukainen ”blev rasande, när avskaffandet av tvångssvenskan som hon drivit togs upp på ett nordiskt forum”.⁴⁶ Även i hemlandet fick statsministern kritik för sitt utspel i Oslo.⁴⁷

Torsdagen den 11 mars fattade regeringen beslut om den nya timfördelningen i grundskolan och gymnasiet. Regeringen beslöt att behålla svenskan som obligatoriskt ämne i grundskolan, men att minska på antalet obligatoriska undervisningstimmar. Trots de klart divergerande åsikterna i språkfrågan röstade regeringen inte om beslutet, eftersom språklösningen hade klargjorts redan föregående dag i regeringens aftonskola. De ministrar som var i minoritet skrev under undervisningsminister Uosukainens ledning ett yttrande till förmån för valbar svenska.⁴⁸ Eftersom reformen inte krävde en lagändring tog riksdagens plenum inte ställning till den nya timfördelningen, utan regeringens principbeslut verkställdes.⁴⁹

44. Jaakko Hautamäki, artikeln ”Aho testasi Falunin laturja ja tapasi Carl Bildtin”, *Helsingin Sanomat* 28/2 1993; Jaakko Hautamäki, artikeln ”Esko Aho pelkää PN:n uudistuksen jäävän puolitiehen”, *Helsingin Sanomat* 1/3 1993; Jaakko Hautamäki, artikeln ”Bildt vahvisti suomen kielen erityisaseman”, *Helsingin Sanomat* 2/3 1993.

45. *Nordisk Råd, 42. sesjon 1993 Oslo*, Stockholm: Norstedts Tryckeri 1993, Protokoll s. 100–102.

46. Nyheten ”Pakkoruotsi säilyy – tunnit vähenevät”, *Helsingin Sanomat* 4/3 1993. ”raivostui, kun hänen ajamansa pakkoruotsin poisto nousi esille pohjoismaisella foorumilla”.

47. Anna-Riitta Sippola, artikeln ”Smp:n ja vihreiden eduskuntaryhmät vastustavat pakkoruotsia”, *Helsingin Sanomat* 6/3 1993.

48. Ministrarna Pertti Salolainen (Saml.) och Pirjo Rusanen (Saml.) anslöt sig till Riitta Uosukainens (Saml.) yttrande. Minister Mauri Pekkarinen (Cent.) skrev ett eget yttrande som till innehållet var lika. *Statsrådets protokoll*, 11/3 1993.

49. Irma Stenbäck, artikeln ”Pakollisen ruotsin tuntimäärä aleni uudessa tuntijakomallissa”, *Helsingin Sanomat* 12/3 1993.

Det som var speciellt med språkstriden kring årsskiftet 1993 var att representanter för Sveriges högsta politiska ledning, i tillägg till finska politiker, blandade sig i frågan. I november 1992 gav statssekreterare Anders Ljunggren ett uttalande där han fäste vikt vid att stärka finskans ställning i Sverige.⁵⁰ I februari 1993 fortsatte Ljunggren och statssekreterare Odd Eiken på samma ämne i *Helsingin Sanomat*. Enligt skribenterna hade Sveriges regering under statsminister Carl Bildts ledning förbundet sig att stärka finskans ställning. I detta sammanhang finns det anledning att fråga sig vad den svenska statsledningens vilja att förbättra finskans ställning berodde på. Var de svenska politikernas yttersta motiv att inverka på Finlands språklösning genom att knyta den till förbättringen av finskans ställning i Sverige? Åtminstone på *Helsingin Sanomat* var man övertygad om att dessa två frågor var kopplade till varandra. Ämnet togs upp i tidningens ledare i mars 1993:

Den andra sidan av den finsk-svenska språkdebatten är svenskans ställning i grundskolan i Finland. Dessa två frågor vill man officiellt inte koppla ihop med varandra och därmed inte blanda sig i varandras inre angelägenheter. Det är ändå onödigt att påstå att dessa inte har något med varandra att göra. Som statsminister Esko Aho, som försvarar obligatorisk svenska, medgav skulle ett försvagande av svenskans ställning i Finland ohjälpligt avspegla sig i andan i det nordiska samarbetet.⁵¹

Följande dag rapporterade *Dagens Nyheter* om de finska och svenska statsministrarnas kommentarer i Nordiska rådet. Enligt tidningen önskade statsminister Bildt helt entydigt att Finland även framöver skulle ingå i det nordiska samarbetet och därför skulle behålla den obligatoriska svenskan i skolan. Därtill citerade tidningen den svenska

50. Jaakko Hautamäki, artikeln "Valtioshteeri Anders Ljunggren: Suomenkielisten asema Ruotsissa paranemassa", *Helsingin Sanomat* 2/11 1992.

51. Ledaren "Suomi Ruotsissa, ruotsi Suomessa", *Helsingin Sanomat* 3/3 1993. "Suomalais-ruotsalaisen kielikeskustelun toinen puoli on ruotsin kielen asema Suomen peruskoulussa. Näitä kahta asiaa ei virallisesti haluta kytkeä toisiinsa eikä siis sotkeutua toisten sisäisiin asioihin. Turha on silti väittää, ettei niillä ole mitään tekemistä toistensa kanssa. Kuten ruotsin pakollisuutta puolustava pääministeri Esko Aho myönsi, ruotsin kielen aseman heikentäminen Suomessa heijastuisi väkisin pohjoismaisen yhteistyön ilmapiiriin."

statsministerns uttalande om att förbättra finskans ställning i Sverige. Trots detta förnekade man i tidningen att språkfrågan i Sverige var kopplad till språklösningen i Finland:

Carl Bildt vill inte gå med på att han och Esko Aho kohandlat i språkfrågan. Han medgav också dock att det fanns en så kallad psykologisk koppling mellan frågeställningarna, svenskundervisningen i Finland och sverigefinnarnas behandling i Sverige.⁵²

I varje fall stod det klart att både den svenska statsledningen och svensk media hade ett klart intresse av att svenskundervisningen i Finland fortfarande skulle vara obligatorisk för hela årsklassen.

SVERIGE OCH ”TVÅNGSSVENSKAN”

Som det tidigare framgått uppmärksammades striden om ”tvångssvenskan” som uppstod i slutet av 1980-talet alltså även utanför landets gränser, i Sverige. För det första kommenterade svensk press allt- emellanåt skedena i språkstriden.⁵³ I synnerhet den språkstrid som pågick i riksdagen i november–december 1990 togs upp i flera texter. *Svenska Dagbladet* påminde i sin ledare om statsminister Holkeris och president Koivistos ställningstaganden till förmån för svenskan.⁵⁴ Den svenska kvällstidningen *Expressen* varnade å sin sida rent ut de finländska riksdagsledamöterna för att avskaffa den obligatoriska undervisningen i svenska: ”Den omröstningen får inte äga rum utan att ledamöterna blir medvetna om att vi i Sverige håller ögonen på dem.”⁵⁵

I början av år 1993 aktiverade sig den svenska pressen än en gång i språkfrågan. I januari 1993 fäste *Dagens Nyheter* i sin ledare vikt vid vilken roll finska regeringen hade i att bevara tvåspråkigheten

52. Kaa Eneberg, artikeln ”Bildt i språklig skottlinje”, *Dagens Nyheter* 4/3 1993.

53. T.ex. Stefan Lundberg, kolumnen ”Finland slår igen fönstren mot öst och väst”, *Dagens Nyheter* 8/3 1987; Jan-Anders Ekström, artikeln ”Finskhetens främjare angriper svenskan”, *Svenska Dagbladet* 6/3 1988.

54. Ledaren ”Svenskan i Finland”, *Svenska Dagbladet* 23/11 1990; Se också ledaren ”Finlands andra språk”, *Svenska Dagbladet* 7/12 1990.

55. Ledaren ”Pelastakaa ruotsinkielä Suomessa!”, *Expressen* 29/11 1990.

och dryftade orsakerna till att det fanns en politisk vilja att försvaga svenskans ställning. Enligt tidningen låg det faktum att Finlands säkerhetspolitiska läge hade förändrats i bakgrunden, en utveckling som försvagat svenskans traditionella betydelse.⁵⁶ Tre veckor senare fortsatte *Expressen* på samma ämne och förundrade sig speciellt över undervisningsminister Uosukainens motiv.⁵⁷ Svensk medias intresse för språkfrågan uppmärksammades också på Finlands ambassad i Stockholm, som i slutet av januari rapporterade till Utrikesministeriet om de svenska reaktionerna.⁵⁸

Förutom Finlands ambassad i Stockholm följde Sveriges ambassad i Helsingfors noga med den språkstrid som tagit fart på 1980-talet.⁵⁹ Detta var visserligen inget nytt, eftersom beskickningen redan i årtionden, nästan ända sedan Finlands självständighet, hade rapporterat om språkfrågan till Utrikesdepartementet (UD).⁶⁰ I november 1985 rapporterade Sveriges ambassad i Helsingfors om den språkdebatt som följt på Seppo Heikinheimos inlägg.⁶¹ I augusti 1987 informerade ambassaden å sin sida om Finskhetsförbundets årsmöte i mars och den språkdebatt det gett upphov till i pressen.⁶² Ett år senare rapporterade ambassaden på nytt om Finskhetsförbundets årsmöte och valet av Erkki Pihkala till ordförande. I rapporten tog man upp förbundets krav på att avskaffa den obligatoriska svenskan som läroämne i skolan, samt dryftade stödet för språkkraven. Även om man i rapporten lyfte fram den finländska pressens och statsledningens ställningstaganden till förmån för svenskan, diskuterade man ändå

56. Ledaren, *Dagens Nyheter* 2/1 1993.

57. Bengt Lindroth, artikeln "Finsk-svenska småkriget", *Expressen* 23/1 1993.

58. Rapporten "RT-ruotsin kielen asema Suomessa, ruotsalaisia reaktioita" 29/1 1993. Mapp: Stockholm R-serien 1989. Utrikesministeriets arkiv, Helsingfors.

59. Material om språkfrågan i Finland, Utrikesdepartementets arkiv, Hp 21 Af (Frågor: nationella minoritetens ställning. Finland) är fram till år 1974 fritt tillgängligt för forskare. Författaren har av Regeringskansliet fått tillgång till material som sträcker sig fram till år 1996. Materialet är emellertid inte fullständigt, eftersom hänvisningar till representanter för främmande makter har strukits innan det överlämnades. Finländska politikernas kommentarer har därmed delvis censurerats.

60. Se t.ex. Väistö, *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa*, s. 274–278.

61. Knut Thybergs rapport nr 252 "En debatt kring svenskans ställning i Finland" 15/11 1985, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

62. Krister Wahlbäcks rapport nr 134 "Språkdebatten i Finland" 12/8 1987, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

hur stort stöd förbundet hade i kampen för att avskaffa svenskan. Enligt rapporten märks en klar minskning i finländarnas intresse för att studera svenska. Samtidigt lyfte man upp den tysta majoritetens nedärvda motvilja mot svenskan sedan flera århundraden tillbaka.⁶³ Ambassadens rapporter bygger på en kompetent och realistisk bedömning av den finländska språksituationen.

Förunderligt nog rapporterade Sveriges ambassad i Helsingfors knappt alls till UD om riksdagens omröstning i språkfrågan hösten 1990. Däremot fortsatte rapporteringen i januari 1993 och samtidigt blev frågan om "tvångssvenskan" indragen i Finlands och Sveriges statliga relationer. Bakom upptrappningen i språkstriden fanns den tidigare nämnda *Timfördelningsarbetsgruppens promemoria* som föregick behandlingen i regeringen och där man lade fram förslaget att avskaffa de obligatoriska studierna i svenska. Den 21 januari 1993 sände ambassadör Mats Bergquist kulturrådet Thomas Henriksons promemoria om språkfrågan i Finland till UD.⁶⁴ Fyra dagar senare vände sig ambassadören till statsminister Carl Bildt för att diskutera den tillspetsade språksituationen i Finland. I rapporten till statsministern refererade ambassadören sitt samtal med försvarsminister Elisabeth Rehn. I samtalet hade ambassadör Bergquist redogjort för finskans ställning i Sverige och konstaterat att man från svenskt håll inte hade anledning att blanda sig i den finländska språkstriden. Bergquist påminde ändå om Sveriges intresse för språkfrågan: "Samtidigt har vi ett så uppenbart intresse för att, både med hänsyn till de svenskspråkiga i landet och internordisk kommunikation i framtiden rimliga kunskaper i svenska finns." Enligt Bergqvist var Rehns syn på situationen att SFP var berett att kompromissa en del i språklösningen, eftersom partiet hade stort intresse av att stanna kvar i regeringen. Till och med till den grad att "de kan svälja detta, även om de svenskspråkiga i bygderna mullrar så gott det går".⁶⁵ En vecka senare rapporterade Bergquist om sitt möte med SFP:s partiordförande, trafikminister Ole

63. Knut Thybergs rapport nr 38 "Finskhetförbundet (Suomalaisuuden liitto) höjer språkprofilen" 15/3 1988, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

64. Mats Bergquists rapport nr 12 "Språkfrågan i Finland" 21/1 1993, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

65. Mats Bergquists rapport "Svenskans ställning i Finland" 25/1 1993, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

Norrback⁶⁶ och en månad senare om regeringens beslut att fortsätta med den obligatoriska svenskan i grundskolan.

Ambassadör Bergquist dryftade språkfrågan ur många synvinklar och sökte orsaker till den lösning som förverkligades. För det första var frågan om svenskan, enligt Bergquist, svår för de finländska politikerna:

Att försvara den s.k. tvångssvenskan, som oftast beskrivs utan citattecken, är inte något man vinner röster på här i landet där många skolelever och deras föräldrar ställer sig frågande till varför man bör läsa svenska i skolan överhuvudtaget, i alla fall i grundskolan.⁶⁷

För det andra dryftar ambassadören statsminister Ahos motiv i språkfrågan. Enligt Bergquist är Aho utan tvekan en nordist. Samtidigt hade Aho, enligt Bergquist, redan länge sökt sätt att argumentera för obligatoriska studier i svenska utan att ”detta skulle kosta honom alltför mycket politiskt”. Detta var enligt Bergquist anledningen till att frågan om finskans ställning i Sverige hade kopplats ihop med den finländska språklösningen. Enligt ambassadören hade statssekreterare Ljunggrens och Eikens artikel i *Helsingin Sanomat*, statsministrarnas samtal i Falun och Oslo, samt Ahos utspel i Nordiska rådet alla haft sin egen roll i språklösningen. Enligt Bergquist hade SFP i och med språklösningen fått ”ett starkt kort” på hand i regeringen. Ifall regeringen hade avskaffat svenskan som obligatoriskt ämne hade partiet lämnat regeringen. I en sådan situation hade Kristliga förbundet varit ensam garant för en majoritetsregering.⁶⁸ Ambassadören såg det som troligt att statsminister Ahos motiv för språklösningen också hade påverkats av behovet att hålla ihop regeringen: ”Detta har väl spelat sin roll vid Ahos ställningstagande till förmån för obligatoriet.” Därtill förundrar sig Bergquist, i likhet med många andra, över hur regeringen i Finland har kunnat ”slösa” så mycket energi på att diskutera språkfrågan, som

66. Mats Bergquists rapport ”Svenskans ställning i Finland” 12/2 1993, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

67. Mats Bergquists rapport ”Svenskans ställning i Finland” 12/3 1993, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

68. Regeringspartiernas riksdagsplatser fördelade sig enligt följande: Centern 55, Samlingspartiet 40, SFP 11 och Finlands Kristliga Förbund (FKF) 8, det vill säga tillsammans 115 platser.

många tyckte var av sekundär betydelse i förhållande till landets oroande ekonomiska situation.⁶⁹ Den vettigaste förklaringen till varför regeringen under statsminister Aho's ledning hade ägnat så mycket tid åt att behandla språkfrågan finns i de pågående förhandlingarna om medlemskap i Europeiska gemenskapen (EG). Kring årsskiftet 1993 var man inne i det mest intensiva skedet av EG-förhandlingarna. Finland hade i mars 1992 ansökt om medlemskap och den 1 februari 1993 inleddes förhandlingarna. När SFP vid samma tid hotade att lämna regeringen på grund av språkfrågan var det klart att detta inte kunde komma på fråga. Man kunde inte riskera förhandlingarna med att upplösa regeringen på grund av språkfrågan eller minska regeringens inflytande. Att komma framåt i EG-förhandlingarna var av en helt annan vikt än frågan om att fortsätta undervisningen i svenska. Det var ett av landets största efterkrigstida beslut.

I SPRÅKFRÅGANS GRÅZON

År 1995 blev Finland samtidigt som Sverige och Österrike medlem i Europeiska unionen. I och med medlemskapet stod det klart att även de sista frågetecknen från kalla kriget om landets ställning mellan öst och väst rätades ut. Finland var en del av väst. Förutom att den säkerhetspolitiska ställningen blev klarare märktes det nya läget i relationen till Norden, främst Sverige. Det nordiska samarbetet var inte längre lika viktigt som under kalla krigets decennier, inte heller behövdes Sverige – eller svenskan – som ett slags bro till väst. I stället fanns nu möjligheten att påverka konkret i EU:s kärna i Bryssel. Den nya konstellationen invercade oundvikligen på relationerna mellan Finland och Sverige, i synnerhet beträffande språkpolitiken.

En rapport av Sveriges ambassadör i Helsingfors Mats Bergquist ger en utmärkt bild av den nya geopolitiska konstellationen. I augusti 1995 gav ambassadören en redogörelse över den politiska situationen i Finland till statssekreterare Ewa Persson.⁷⁰ Enligt Bergquist hade

69. Mats Bergquists rapport "Svenskans ställning i Finland" 12/3 1993, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

70. Mats Bergquists rapport "Situationen för det svenska språket i Finland och det finska i Sverige: finns det något samband?" 15/8 1995, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

förändringarna i världspolitiken också inverkat på språkpolitiken. Trots detta såg inte ambassadören att svenskans ställning var hotad i Finland. Enligt honom insåg den politiska, ekonomiska och kulturella eliten i Finland svenskans betydelse för landet. Trots fördomarna mot svenskan bland folkets djupa led såg ambassadören även positiva utsikter i språkfrågan. I rapporten lyfter Bergquist upp tre saker, som enligt honom har inverkat positivt på den finländska majoritetens inställning till svenskan och Sverige: det breda stödet för Elisabeth Rehn i presidentvalskampanjen 1994, det breda intresset för ungdomsmusikalen *HYPE* på Svenska Teatern i Helsingfors samma år, samt resultatet i världsmästerskapet i ishockey i Globen i Stockholm 1995.

I synnerhet den sista punkten, som kopplar Finlands första VM-guld i ishockey till språkfrågan, är intressant. Med detta avser Bergquist uppenbarligen Finlands seger 4-1 mot finalmotståndaren Sverige. Detta faller i sin tur tillbaka på finländarnas speciella ”mindervärdeskomplex” i relation till Sverige. I och med segern kunde finländarna känna sig ”jämlika” med svenskarna. Detta är naturligtvis bara en slutsats, eftersom Bergquist inte närmare öppnar upp frågan i sin skrivelse.

Enligt ambassadören uppfattades de nämnda fenomenen som positiva tecken även på finlandssvenskt håll. Bergquist skriver om Folktingsledningens planer på att dra nytta av situationen för att förbättra svenskans ställning:

I detta skede anser ledningen för svenska Finlands folkting, [...] att man bör gå till offensiven för att ytterligare söka stärka minoritetsskyddet och öka kunskapen bland de finskspråkiga om den egna folkgruppens villkor och rättigheter.⁷¹

Bergquist meddelar att Folktingets representanter, ordförande Henrik Lax⁷² och sekreterare Christian Brandt, hade kontaktat Sveriges ambassad. Enligt rapporten hade dessa hos Bergquist hört sig för om hur Sveriges ambassad kunde stöda Folktinget i dess strävan att förbättra svenskans ställning i Finland. I denna punkt av rapporten dyker en

71. Ibid.

72. Henrik Lax var vid samma tid också riksdagsledamot för SFP.

intressant detalj upp: det var inte alls fråga om en första kontakt. Enligt ambassadören hade de finländska politiker som arbetade för svenskans ställning regelbundet varit i kontakt med Sveriges ambassad. Det var därmed fråga om ett alldeles allmänt förfarande:

Samtalet mellan Lax, Brandt och mig är naturligtvis inte det första eller det sista som i detta ämne förs mellan representanter för de svenskspråkiga här i landet och Sveriges sändebud.⁷³

Enligt Bergquist var utgångspunkten att båda länderna, Finland och Sverige, självständigt tar hand om sina minoriteter utan att någotdera landet blandar sig i det andras angelägenheter. Fastän ambassadören betonar att Sverige officiellt inte blandar sig i finlandssvenskarnas ställning tar han ändå upp språkfrågans så kallade moraliska dimension: "Samtidigt kan man knappast komma ifrån att vi som nation har ett visst moraliskt ansvar för den enda svenskspråkiga minoritet som finns utanför våra gränser." Denna kommentar är intressant. I Bergquists motivering syns ett visst stamperspektiv, där den svenskspråkiga kulturen i Finland framstår som en del av en transnationell svenskhet.

Det bästa sättet att i praktiken stöda svenskans ställning i Finland var enligt Bergquist att stöda finsk-svenskt kulturutbyte. Detta var också Bergquists svar till Folktingets representanter: uppmaningen att vända sig till de stora svenska kulturfonderna – "Längmanska fonden, Wallenbergstiftelsen".⁷⁴

Det mest intressanta i ambassadör Bergquists rapport är att han helt öppet lyfter fram hur de finländska politiker som driver svenskans ställning gick tillväga: de tog kontakt med Sveriges ambassad i Helsingfors. Beklagligtvis utgör samarbetet mellan finländska politiker och ambassaden tillsvidare en gråzon i historieforskningen, och vi känner ännu inte tillräckligt till dess utsträckning och betydelse.⁷⁵

73. Mats Bergquists rapport "Situationen för det svenska språket i Finland och det finska i Sverige: finns det något samband?" 15/8 1995, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.

74. Ibid.

75. Författaren fördjupar sig i denna problematik i den pågående undersökningen "Suomi, Ruotsi ja suomenruotsalaiset".

SLUTSATSER

I slutet av 1980-talet och början av 1990-talet lyftes frågan om svenskan och finlandssvenskarnas ställning upp i offentligheten. Språkfrågan hade visserligen varit uppe även under årtiondena efter kriget, till exempel i samband med språklagen och grundskolans språklösning på 1960-talet. Frågan om den så kallade "tvångssvenskan" skilde sig från de tidigare decenniernas språkdebatter i att argumentationen skärptes. Från och med slutet av 1980-talet gav pressen spaltutrymme även åt skribenter som förhöll sig kritiska till svenskans ställning, vilket ledde till klart skarpare tongångar.

På frågan varför striden om "tvångssvenskan" dök upp just i slutet av 1980-talet finns naturligtvis inte ett enskilt uttömmande svar. I stället måste vi söka svaret på flera olika håll. En orsak var att hela världsordningen kring decennieskiftet 1990 befann sig i jäsningstillstånd. De påbörjade reformerna i Sovjetunionen hade en okontrollerbar effekt, som resulterade i Berlinmurens fall i november 1989 och två år senare i upplösningen av själva Sovjetunionen. I Finland märktes utvecklingen i form av en friare anda, då massmedierna vågade gripa tag i ämnen som tidigare ansetts förbjudna, som kritik av sovjet-systemet och språkfrågan – svenskans ställning.

Vid samma tid som hotet i öst avtog uppstod frågan om att ansluta Finland till integrationsprocessen i Europa. I detta ingick tanken på Finlands möjlighet att ha direkt tillgång till Europas kärna. Underförstått ingick här tanken om att åsidosätta Norden, i synnerhet Sverige, genom vilket samarbetet med väst traditionellt hade löpt. Integrationsprocessen som tog fart i början av 1990-talet märktes också i språkdebatten. Det uppstod krav på att bredda språkutbudet med de stora europeiska språken, när man såg behovet av svenska minska i samma grad som det nordiska samarbetet.

Genom att granska aktörerna i decennieskiftets språkfråga går det att göra ett antal iakttagelser. För initiativtagaren till språkfrågan, Finskhetsförbundet, var det säkert enbart fråga om svenskan. Efter det som kallats språkaktivisternas erövring ställde förbundet upp ett klart mål – att göra svenskan till ett frivilligt språk i grundskolan och gymnasiet. Bakom språkstriden går det också att hitta en partitaktisk dimension. Frågan om undervisningen i svenska var ett ämne, med

vilket både politiker och partier kunde profilera sig i en fråga som klart hetsade upp stämningarna och delade medborgarna. Av partierna var det FLP som mest samstämmigt stödde avskaffandet av ”tvångssvenskan” och av detta drog partiet offentligt nytta. FLP:s politiker blev kända som de häftigaste motståndarna till ”tvångssvenskan”. Samtidigt gynnade språkstriden också SFP. Även om kravet på att avskaffa ”tvångssvenskan” naturligtvis var en tråkig sak för partiet, drog SFP nytta av motsättningarna i språkfrågan. Frågan om svenskan var och är en av partiets grundläggande agendor. Kravet på att avskaffa svenskan bland Centerns och Samlingspartiets vanliga riksdagsledamöter kan också för många del tolkas som taktiskt. Att motsätta sig ”tvångssvenskan” var ett ypperligt valvapen för många politiker.

Ännu återstår frågan vilka Sveriges intressen var i språkfrågan och varför just Carl Bildts borgerliga regering så starkt gick in för att förbättra finskans ställning i Sverige. För det första hade svenska staten ända sedan Finland blev självständigt aktivt följt med svenskans och finlandssvenskarnas ställning. Det låg inget nytt i detta. Att man i Sverige brydde sig om saken har säkert att göra med ett slags emotionellt förhållande till svenskspråkig kultur och det svenska språket. Enligt ambassadör Mats Bergquist var frågan om den svenskspråkiga minoriteten i Finland en ”unik” fråga för Sverige, eftersom svenskspråkig kultur inte förekom utanför Sveriges gränser någon annanstans än i Finland. Sverige hade därmed ett slags ”moraliskt” ansvar för den svenskspråkiga kulturen utanför landets gränser.

Vad detta moraliska ansvar grundar sig på är en utmanande fråga utan klart svar. I moraliskt ansvar kan det mycket väl ingå irrationella, till och med ”romantiska”, känslöband till den svenskspråkiga kulturen i Finland. Åtminstone på 1990-talet såg många svensk av den gamla generationen en lång historisk kontinuitet mellan Finland och Sverige. Finland hade i århundraden varit en del av det svenska riket och en särskild kvarleva av detta var just den svenskspråkiga kulturen i Finland. Även om vi knappast hittar ett slutgiltigt svar, kan vi göra motsvarande jämförelser med det nutida Rysslands förhållande till ryskspråkiga bosatta utanför landets gränser.⁷⁶

76. Se t.ex. Arto Luukkanen, *Suomi Venäjän taskussa*, Barrikadi-sarja 20, Helsinki: WSOY 2010.

Detta förklarar emellertid inte varför Carl Bildts regering i början av 1990-talet tog som sitt projekt att förbättra sverigefinländarnas språkliga ställning. Vi har inget slutgiltigt svar på om målet var att säkra svenskans ställning i Finland genom att koppla det till förbättringen av finskans ställning i Sverige. På utrikesministeriet i Finland såg man mycket pragmatiskt på den Bildtska regeringens initiativ att förbättra finskans ställning. Man såg det i stor utsträckning som en inrikespolitisk fråga, där målsättningen var att locka sverigefinländarna att rösta på högern i följande val.⁷⁷

Den kanske bästa sammanfattningen av kontexten för frågan om ”tvångssvenskan” ger den svenska ambassadören i Helsingfors Mats Bergquist som citerats många gånger i denna essä. I en rapport från sommaren 1995 resonerar ambassadören kring det förändrade världspolitiska läget och dess inverkan på språkfrågan:

Så länge Sverige var ett slags bro till väst gav detta ju svenskan en god särställning. Nu är det internationella läget ett annat – det språkpolitiska också ett annat.⁷⁸

Översättning till svenska av Elisabeth Stubb

77. I början av 1990-talet bodde cirka 200 000 finskspråkiga i Sverige. Jouni Korkiasaari, ”Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle”, Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen, *Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Suomalaiset Ruotsissa*, Turku: Siirtolaisuusinstituutti 2000, s. 167.

78. Mats Bergquists rapport ”Situationen för det svenska språket i Finland och det finska i Sverige: finns det något samband?” 15/8 1995, HP 21 Af, Regeringskansliet, Stockholm.